

19. Yüzyıl Osmanlı Bürokratik Yapısının Jön Türk Düşüncesinde Eleştirisi: “Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı” Üzerinden Bir Analiz

Criticism of the 19th Century Ottoman Bureaucratic Structure in the Jön Turkish Thought: An Analysis on “Turfanda mı Yoksa Turfa mı?”

Ülkü Ayşe Oğuzhan Börekci, Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: ulkuoguzhanborekci@gmail.com

Anahtar Kelimeler:

Bürokrasi, Jön Türk, Mizancı Murad, “Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı?”

Öz

Modernleşme çabalarının etkisi neticesinde Osmanlı Devleti'nin klasik bürokratik yapısında 19. Yüzyılda önemli bir değişim yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında aldığı siyasi ve askeri yenilgiler, Batı'nın üstünlüğünü ve bunun nedenlerini tartışmaya ve çözüm önerileri aramaya sevk etmiştir. Devletin gerilmesinin önüne geçebilmek için Batılılaşmanın hızı artarken, bunun toplum ve siyaset üzerindeki etkileri de önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların odak noktalarından biri de bürokratik yapıdaki değişimdir.

Söz konusu değişimler Jön Türkler tarafından da dile getirilmiş, var olan sorunlar tespit edilerek, bunların nasıl üstesinden gelinebileceğinin yolları araştırılmıştır. Bu bağlamda dikkati çeken isimlerden biri, Jön Türkler içerisinde kayda değer bir yeri olan Mizancı Murad'dır. Bu çalışmada Mizancı Murad'ın “Turfanda mı Yoksa Turfa mı?” eseri kapsamında, dönemin bürokratik yapısındaki bozuklukların nasıl ele alındığı ve bunların nasıl giderebileceğine dair öneriler metin analizi yöntemiyle irdelenmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki bürokratik yapılanmaya ilişkin tespitler yapılmıştır.

Keywords:

Bureaucracy, Jön Turkish Mizancı Murad, Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı?.

Abstract

As a result of the effects of modernisation efforts, there had been an important change in the classical bureaucratic structure of Ottoman Empire in the 19th century. The defeats of Ottoman Empire to the West both in politics and military led to the discussions on the superiority of the West and the reasons of this, and solutions were tried to be found. While Westernisation accelerated in order to stop the government's regression, its effects on the society and politics had become an important discussion topic. One of the focuses of these discussions was the change in the bureaucratic structure.

These changes were also voiced by the Young Turks, and the existing problems were determined and solutions were tried to be found to these problems. In this respect, one of the notable names is Mizancı Murad, who had an important role in the Young Turks. In this study, in the scope of Mizancı Murad's work called “Turfanda mı Yoksa Turfa mı?”, how defects of the bureaucratic structure of the period were approached and the suggestions on how to correct these defects are studied via text analysis method. Thus, observations are made on bureaucratic structuring in the final period of Ottoman Empire.

Giriş

Osmanlı Devleti, kurulduğu andan itibaren durmadan değişen ve gelişen bir yapıya sahip olmuştur. Bu biçimde, kurumları ve kültürü ile daha 15. Yüzyılda kendine özgün bir dünya görüşüne sahip bir medeniyet yaratmıştır. Bu gelişme sürecinde Osmanlı Devleti, eski Türk siyaset ve toplum geleneklerinden, daha sonra da Doğu ve Batı medeniyetlerinden harmanlayarak kendine özgü siyasi ve kültürel bir sistem oluşturmuş ve bu sistemin kültür çerçevesi içinde bir değişim yöntemi de bulmuştur. Kuşkusuz her medeniyet, başka medeniyet ve kültürlerden yabancı kurumları ve âdetleri kısmen değiştirerek kısmen de tamamlayarak bünyesine uydurmaktadır. Her medeniyetin değişim aşamaları bulunmaktadır ve bir aşamadan diğer aşamaya geçiş sarsıntılı olmaktadır. Osmanlı Devleti de bu sarsıntıları yaşamakla birlikte, devlet kendi değişim yöntemlerine uygun bir gelişme aşamasına girmiş ve ondan sonra da değişimlere aynı şekilde ayak uydurabilmiştir. Nitekim 18. Yüzyılda model alınan Batı tarzı topçu ve istihkâm birlikleri ve kurulan mühendishane büyük sarsıntıya neden olmadan Osmanlı askeri bünyesiyle bağdaştırılabilmektedir. Yüzyılın sonunda, bu geleneğe bağlı değişim fikri bırakılarak, onun yerine daha köklü yenileşme ve ıslahat yapma fikri itibar görmeye başlamıştır. Böylece 19. Yüzyılda “çağına uymak” şeklinde ifade edilebilecek yeni bir mesele ortaya çıkmıştır. Bunu burada, “modernleşme” olarak adlandırmak mümkündür (Karpat, 2012: 14). Kısmen 18. yüzyılın sonunda başlayarak 19. yüzyıl boyunca süren, doruk noktasının bu yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreklerinde yaşandığı dönem, siyasi iktidarın ve bürokrasinin büyük bir dönüşüm geçirdiği, modernleşme ve Batılılaşma çabalarının anayasa/ yasacılık ve temsili meclislerle güçlendirilerek siyasi iktidarın (sultan) sınırlandırıldığı bir yandan bürokrasiye yasal- rasyonel bir görünüm kazandırılmaya çalışılırken diğer yandan reformların planlayıcısı ve yürütücüsü olan bürokratların yönetimde daha güçlü ve söz sahibi siyasi aktörler olarak ortaya çıktığı dönemdir (Güler, 2014: 312). Yaşanan bu süreçte birer siyasetçi, aydın, sivil-asker bürokrat, edebiyatçı, gazeteci olarak Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, devleti ve toplumu ilgilendiren her sorunları kendi bakış açıları çerçevesinde tespit etmişler ve bunları çözmeye yönelik çeşitli formüller sunmuşlardır. Bunlar Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler bağlamında değerlendirildiğinde, birçok ismin öne çıktığı görülmektedir. Bunların Yeni Osmanlılar kuşağında Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa gibi isimler ilk akla gelenleri olurken, Ahmed Rıza, Mizancı Murad ve Prens Sabahattin gibi isimler Jön Türkler kuşağında öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Şerif Mardin, Mizancı Murat’ın Sultan Abdülhamid döneminde yaşayıp 1908’de “Hürriyetin İlanı”na yetişen Osmanlı liberal görüşlü aydınların çoğunun, Türkiye’de Abdülhamit rejimine karşı etkili bir şekilde harekete geçirilebileceğine dair ilk umutların Murat Bey’in kişiliği çerçevesinde toplandığını ifade etmektedir. Buna göre Mardin, Mizancı Murat’ın bazıları için “Meşveret” usulünün kurulması için çalışmış ve bu konuda umutları olan bazı Osmanlı aydınlarının hayranlık duyduğu bir kişi, bazıları için Mizan’da hükümeti eleştiren yazılarıyla hatırladığı/hatırlanan bir isim, günümüzdeki kuşak için ise “Mizancı” adının hemen hemen hiçbir anlam ifade etmediğini dile getirmektedir (Mardin, 1983: 63). Mardin’e göre (1983: 64) söz konusu ilgi kaybının Murat Bey’in hareketleri ve karakteriyle ilişkili bazı önemli nedenleri bulunmaktadır: Birincisi, Mizancı kişiliği nedeniyle Namık Kemal’in sahip olduğu “karizmatik” liderlik niteliğinden yoksundur. Hürriyet’in anlamını aktarmaya çalıştığı gençlerden kendi dershanesinin dışında

bulunanları iradesinin çemberine alabilecek büyük edip veya politikacı özelliklerine sahip değildir. Bunlara ek olarak Avrupa’ya kaçtıktan ve sınırsız bir eleştirme imkânından yararlanabilir duruma geldikten sonra çıkan yazıları, bir dereceye kadar eleştirilerinin dozunu azalttığı izlenimini de vermektedir. Bu durum Jön Türkler için de oldukça şaşırtıcı olmuştur. Tüm bu özelliklerine rağmen, Murat Bey’in fikirlerinin incelenmesi faydalıdır. Değerleri, Mizancı Murat’ın Yeni Osmanlıların Jön Türklere bağlayan bir düşünsel halka sağlamasından kaynaklanmaktadır. Murat Bey’in teorileri Jön Türklerin daha etkili olabilmiş bazı fikir yapıtlarıyla karşılaştırıldığı zaman Osmanlı siyasi hayatında fikirlerin modernleşmesi konusunda önemli ip uçları vermektedir (Mardin, 1983: 64). Buradan hareketle bu çalışmada Mizancı Murad’ın “Turfanda mı Yoksa Turfa mı?” eseri kapsamında, dönemin bürokratik yapısındaki bozuklukların nasıl ele alındığı ve bunların nasıl giderebileceğine dair öneriler metin analizi yöntemiyle irdelenmiştir. Böylece Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki bürokratik yapılanmaya ilişkin tespitler yapılmıştır.

Çalışmada incelenen “Turfanda mı Yoksa Turfa mı” eseri esasında, Mizancı Murat’ın hayatının bir kesitini ve Osmanlı Devleti’ndeki sorunlara ilişkin bakış açısını ve bunlara dair çözüm önerilerini sunduğu bir romandır. Romanın başkahramanı aracılığıyla Mizancı’nın kendini yansıttığı romanı, O’nun Osmanlı’daki bürokrasi olgusunu nasıl ele aldığını anlamak bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada, söz konusu eser üzerinden bürokrasiye dair yapılan tespitlerin yanında eğitim konusu da incelenmiştir. Bunun nedenleri şu şekilde açıklanabilir: Birincisi, Osmanlı’da modernleşme hareketleriyle bürokraside yaşanan değişim eğitim politikalarının ve sisteminin değişimiyle yakından ilişkilidir. Zira bu süreçte yeni kurulan okullar, yeni tip bürokrasinin oluşumunda ve gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır. İkincisi ise, birinci nedenle bağlantılı olarak çalışmada incelenen eserde de bürokrasi ve eğitim olgularının birbiriyle ilişkili şekilde ele alındığının düşünülmesidir.

Osmanlı Geleneksel Bürokrasisinde Değişim: 1789-1908 Dönemi¹

Bürokrasinin Tanımı

Osmanlı klasik bürokrasindeki modernleşme hareketleri bağlamındaki değişimleri incelemeye önce, birden çok anlamı ve tanımı olan bürokrasi kavramının tanımlarına değinmekte fayda vardır. Bunlardan birincisi, yöntemin biçimsel örgütlenmesi ile örgütlenme içinde uygulama kalıpları ve uygulamaları yöneten kurallarda düzenlemelerdir. İkincisi, “bürokrasi” idari örgütlenme içinde çalışan insanları içermektedir. Bu noktada hem toplumsal hem de örgütsel bürokrasi üzerinde durulmaktadır. Bürokrasiye dair belirtilmesi gereken bir diğer husus, bürokrasinin kime hizmet ettiği ve denetim altında mı, yoksa denetim dışında mı olduğudur? (Findley, 1985: 259). Günümüzdeki anlamıyla bürokrasinin tanımları şu şekildedir: 1. Bir toplumda tabandan yukarıya doğru çıktıkça

¹ Bu çalışmada, Jön Türklerin 1908’den sonra Osmanlı Devleti’nde etkin bir rol oynayan oluşumu kapsam dışında bırakıldığından, 19. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisine dair tespitler III. Selim ve II. Abdülhamit dönemleriyle sınırlı tutulmuştur. Bunun önemli nedeni çalışmada incelenen “Turfanda mı? Yoksa Turfa Mı?” romanının yazarı Mizancı Murad’ın, Jön Türklerin “İkinci İttihat ve Terakki” (bkz. Aydın, 2002: 117, 123) olarak adlandırılan kolundan ziyade “Birinci İttihat ve Terakki” olarak isimlendirilen oluşumuyla ilişki olmasıdır

daralan bir yapı içinde örgütlenmiş olan, genel kural ve ilkelere göre çalışan profesyonel atanmış görevliler topluluğu. 2. Devlet idaresinde bir işi yapabilmek için alınması gereken izin, onay, imza ve uyulması gereken kurallar. 3. Devletle ilgili işlerin yürütülmesinde gereksiz kural ve işlemler, kırtasiyecilik (Tdk, Büyük Türkçe Sözlük).

Tarihi gelişimine bakıldığında ise bürokrasi Antik Yunan'da, bürolarda çalışanların ya da kamun bürokratların iktidara sahip oldukları ya da siyasal hayatta önemli rol oynadıkları siyasal yaşam şekli anlamına gelmektedir. Buna karşılık terimin ilk kez 1745'te, Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından kullandığı konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Fransız filozofu Baron de Grimm, büroların kamu yararını gerçekleştirmek için değil, tam tersine büroların egemenliğini sağlamak için ortaya atılmış bir kavram olduğunu iddia etmiştir. Böylece 18. Yüzyılda bürokrasi kavramının anlamı, iktidarı kendi yararlarına kullanan bürokratlar topluluğu şeklindedir. Nitekim Fransız Akademisi'nin yayınladığı Sözlük'ün 1798 Ek'ine göre bürokrasi; "Güç, hükümet dairelerindeki müdürlerin ve diğer işgörenlerin sahip olduğu etkileme erki" şeklinde açıklanmaktadır (Heper, 1983: 290). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kamu bürokrasilerinin gelişiminde yeni bir döneme girilmiştir. Nitekim 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gücü artmaya başlayan burjuvazi, 19. yüzyılın ikinci yarısında siyasal iktidar üzerinde bir güç unsuru haline gelmiştir. Bu dönemde siyasal güç, krallardan parlamentolara geçmeye başlamıştır. Bu nedenle "kamu bürokratını", "kamu hizmetkârına" dönüştürmüştür. 20. yüzyıla gelindiğinde, kamu yönetimi yazınında net bir biçimde siyaset – yönetim ayrımı yapılmıştır. Kamu bürokrasisinin birincil görevinin, siyasal siyasa geliştirmek olmadığı, bu işlevin parlamentoların alacağı siyasal kararlara paralel yönetsel siyasalar geliştirmek ve bunları uygulamak olduğu dile getirilmiştir. Bu bağlamda iki hususu belirtmekte fayda vardır. Birincisi, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar bürokrasinin Batı Avrupa'da sadece "araç" rolü oynadığı düşünülmemesi gerektiğidir. Kimi zaman bürokrasi krala, "devlet"e veya "millet"e karşı "özgürlüğünü ilan etmiş", kimi zaman neyin yararlı olduğunu en iyi kendisinin bileceğini ileri sürmüş ve/veya kendi kurumsal çıkarlarına öncelik vermiştir. İkincisi ise 20. yüzyılda giderek güçlenen demokratik eğilimlerine karşın karmaşıklaşan ve birimleri arasında eşgüdüm ihtiyacı artan toplum yapıları ve siyasal kararların daha üst teknolojik düzeylere alınması zorunluluğunun ortaya çıkması şeklinde açıklanabilir (Heper, 1983: 292).²

2 Bürokrasi olgusu ele alınırken, bu çalışmanın konusu dışında olmasına karşın, kuramsal bazı yaklaşımlara değinmekte fayda vardır. Bu noktada öne çıkan isim Hegel ve Weber'dir. Hegel'e göre bürokrasinin birincil işlevi, özgül çıkarların sentezi olan sivil toplumun gözetmediği genel çıkarın savunuculuğunu yapmaktır. Bürokrasiye sınırlı bir işlev yükleyen Hegel, bu sınırlı işlevini aşarak bürokrasinin topluma kendi değerlerini empoze etmeye çalışmasını ya da bürokratik despotizmi hiçbir zaman onaylamamıştır (Heper, 1983: 292). İkinci isim Weber, bürokrasinin yok edilmesi en güç toplumsal yapılardan biri olduğunu ifade ederek toplumsal eylemi akılcı biçimde örgütlenmiş eyleme dönüştürenin bürokrasi olduğu belirtmektedir. Buna göre otorite ilişkilerini akılcı biçimde örgütleyen araç olarak bürokrasi, bürokrat, aygıtı denetleyen için bir numaralı iktidar amacı haline gelmektedir. Yönetimin bütünüyle bürokratikleştirildiği bir ortamda bundan doğan egemenlik sistemi yıkılmaz. Bürokrasi, bilgisini ve hedeflerini gizleyerek profesyonel uzmanlıktan kaynaklanan üstünlüğünü arttırmaya çalışmaktadır. Bürokratik yönetim kamuyu kendinden uzak tutmak, bilgisini ve eylemeni elinden geldiğince eleştiriden korumak istemektedir. Bu toplumsal grubun dışı karşı savunmaya geçişi, iktidardaki grubun konumunu güçlendirmektedir. Bürokrasi, az bilinen ve güçsüz bir parlamentoyu tercih etmektedir. Mutlak kral da bürokratik uzmanın üstün bilgisi karşısında çaresizdir, hatta başka çeşit siyasal başkanlara oranla daha da çaresizdir (Weber, 1983: 292). Neticede Weber, bürokrasiyi bir örgüt sorunu olarak ele alırken, Hegel için önemli olan toplumsal işlevlerin ussal bir örgüt tarafından görülmesidir (Heper, 1983: 292).

19. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasinin Genel Nitelikleri

Osmanlı Devleti'nin geleneksel bürokratik yapısındaki değişim, modernleşme hareketleriyle bağlantılıdır. 1780'li yıllarda Osmanlı devlet adamları askeri ıslahatın mali reformları ve merkezi hükümetin gücünün arttırılması gerektiğini fark etmişlerdir. Bu nedenle, III. Selim döneminde imparatorluk sisteminin ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilip düzenlenmesi için ilk girişimler başlamıştır. Bu girişimler, yasal otoritenin padişah otoritesinden kaynaklanan bir İslami devlet için çok büyük öneme sahiptir. Birçok Osmanlı'nın da anlamış olduğu gibi, yenilikler için kullanılacak tek yasal yetki, padişahinkiydi. Reform, bu yetkinin daha çok kullanımı anlamına gelmekteydi. Daha önceki dönemlerde kanun terimiyle beraber dile getirilen sultanın yasama gücü, bundan böyle giderek daha çok nizam ve nizamla ilgili terimlerle (nizamname, Nizam-ı Cedid, Tanzimat) birlikte kullanılmaya başlanmıştır (Findley, 1985: 260). Bu bağlamda III. Selim'in tahta çıkışından (1789) 1. Meşrutiyet'e gelinen sürecin (1786), Osmanlı devletinde bürokratik yönetim geleneğinin ortaya çıkması ve gelişmesi açısından önemli bir döneme işaret ettiği görülmektedir. Bu dönemde, 16. yüzyılın sonundan itibaren başlayan çözülme sürecini engelleme çabalarına şahit olunmuştur. Söz konusu çabalar, özellikle 19. yy'da eskisinden farklı bir Osmanlı bürokratik geleneğinin oluşmasına sebep olmuştur. Nitekim 18. yy'ın ilk yarısından başlayarak yavaş yavaş şekillenmeye başlayan yeni bir dünya görüşü, özellikle III. Selim (1789 – 1807) ve II. Mahmut (1808 – 1839) gibi "yeniliği" önemseyen padişahlar tarafından resmen kabul edilmiştir. Devleti kurtarmak için, eski düzenden bir ölçüde vazgeçilmesi gerektiği düşünülmüştür (Heper, 1985: 245).

Üst yapıyı değiştirmek suretiyle III. Selim zamanında başlayan bu tip modernleşme, II. Mahmud'un padişahlığında da devam etmiştir. Avrupa'yı model alarak başlatılan ıslahatçılık, böylece en üst kademede, bizzat devletin temsilcisi olan sultan tarafından başlatılmıştır (Karpas, 2012: 15). Bu çerçevede 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu ile Batı artan temaslar, acil ve daha iyi tercüman ihtiyacı ile sonuçlanmıştır. Bu şiddetli ihtiyaç tercüman olarak kullanılan Rumların Osmanlı Hükümeti'ne ihanet etmekte olduğuna ilişkin Bâb-ı Âli'de bir şüphenin belirmeye başlaması, hemen hemen aynı zamanda bir krizin de doğmasına neden olmuştur. Müslüman Türkler arasında Avrupa dillerini öğrenmenin sistematik bir şekilde teşvik edilmesi de aynı tarihlere denk düşmektedir. Bu ihtiyaçlar karşısında 1822'de Tercüme Odası denilen özel bir bölüm kurulmuş, burası daha 1840'larda genç insanları idari mesleklere hazırlayan en önemli merkezlerden biri haline gelmiştir (Mardin, 2009: 233; Heper, 1985: 248). Tercüme Odası'nı, II. Mahmud ve seleflerinin açtıkları okullar takip etmiştir. Yeni bürokrasinin gelişiminde reformlarla birlikte açılan okullar oldukça etkili olmuştur. II. Mahmut döneminde Askeri Tıbbiye (1827) ve Mekteb-i Harbiye (1834) açılmıştır (Findley, 2011: 49). Bunun yanında Avrupa'ya ilk defa öğrenci gönderilmesi II. Mahmut zamanında gerçekleştirilen faaliyetlerdir (Karpas, 2012: 43).

Sivil bürokrasiyi denetim altında tutmak isteyen II. Mahmut, özellikle sivil bürokrasinin üst kademelerinin güçlü ve yerlerinden oynatılamayacak bürokratlardan değil, tam tersine uysal ve yerleri kolaylıkla değiştirilebilecek bürokratlardan oluşturulmasını istemiştir (Heper, 1985: 247). Ülkeye hâkim olmak ve devlet gelirlerini toplamak için

etkin bir bürokrasi örgütüne ihtiyaç olduğunu kavrayan II. Mahmut'un, merkezdeki girişimlerinde üç nokta öne çıkmaktadır (Zürcher, 2003: 67): Birincisi, kalemlerde çalışanlara şahsen ve topluca daha güvenli bir statü sağlamak için birtakım önlemler almıştır. 1826'da, eskiden beri devam etmekte olan, gözden düşmüş yüksek mevki sahibi devlet adamlarının servetini müsadere etme usulünü kaldırmıştır. 1834'de bütün yüksek devlet memurları için âdet hükmünde olan her yıl yeniden tayin usulünü kaldırmış ve kalemlerde çalışanların gelirini oluşturmakta olan ve gördükleri işlerin karşılığı olarak aldıkları ücretin yerine düzenli aylık uygulamasını getirmiştir. Ertesi yıl, modern bir hiyerarşik rütbe sistemini uygulamaya koymuş ve aynı zamanda kalemlerdeki loncavari eski meslek eğitimi sistemi yerine, resmi bir eğitim sistemi getirmeye çalışmıştır. Söz konusu değişim, sonraki yarım yüzyıl boyunca derece derece yerleşmiştir. Üçüncü olarak, Babıâli'nin geleneksel, oldukça az farklılaşmış yönetim sistemi yerine, merkezi devletin yeni amaçlarıyla örtüşür bir işbölümünü getirmiştir.

Tanzimat'ın ilanıyla, kul statüsünden kurtulmuş veya yasaların sınırladığı alan içinde yetki ve haklara sahip, suç ile ceza arasındaki ilişkilerin genel kurallar çerçevesinde düzenlendiği bir yapı veya ortamda görev yapan memur statüsüne ulaşma veya bürokratlaşma olanağı doğmuştur. Böyle bir değişim bir yandan idari ve politik faaliyetleri riskleri azaltırken bir yandan da kamu bürokrasinin oluşumuna imkân sağlayacak düzenlemeleri mümkün kılmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2000: 7). Diğer taraftan bu dönemde bürokrat yetiştiren okullar açma faaliyeti, zamanla yeni ve daha geniş bir devlet okulları ağı kurma teşebbüsünün parçası haline gelmiştir. Memur yetiştirmek için önce rüştiyeler açılmıştır (1839). Bunlar mahalle sıbyan mekteplerinin bıraktığı yerden başlamayı ve öğrenciler on dört yaşına gelene kadar eğitim vermeyi amaçlamıştır. İdadiyeler ise önceleri, öğrencileri harp okuluna hazırlamak maksadıyla 1845'te kurulmaya başlanmıştır. 1868'te ilk lise (sultaniye) açılmıştır. Eğitimi sistematikleştirme yolundaki en önemli girişim, 1869'ta Maarif-i Umumiye Nizamnamesi olmuştur. Okuma yazmayı mekteplerden daha süratli öğretmeyi amaçlayan yeni öğretim yöntemleri (usul-i cedit), 1847'de uygulanmaya başlayıp 1870'lerde yaygınlaşmıştır. Galatasaray Lisesi ile Mülkiye Mektebi özellikle memurların eğitiminde önem kazanmıştır. Ancak bu okullarda, Osmanlı padişahları bizzat kendilerine hizmet etmek için eğitilmiş bir zümre istediye de, bu okullarda keşfedilen fikirler bu şahısların sadakatlerini sultandan kendi devlet ideallerine yöneltmelerine neden olmuş; bunun sonuçları günümüze kadar gelmiştir (Findley, 2011: 49).

Bu dönemde, yetenekli kişilerin sivil bürokraside yer alması için uğraşmıştır. İdare okullarına giriş kolaylaştırılmış, idarecilerin maaşları arttırılmış ve hatta kalem efendilerinin bazı konularda kendi kendilerine karar alabilmeleri için kurallarda belli ölçülerde değişikliğe gidilmiştir (Heper, 1985: 258). Tanzimat'ın sivil bürokrasi üzerindeki etkilerine bakıldığında bunun hem iyi hem de kötü yönlerinin olduğu görülmektedir. Bu dönemde mülkiye memurlarının sayısı onbinleri aşmıştır. Bunlardan birçoğunun gereksiz olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber sivil bürokrasi birçok yeni işlevi yüklenmiştir. Artık sadece merkez dairelerdeki kâtiplerden oluşmayan mülkiye, taşra yönetimi, adalet, eğitim ve nüfus sayını gibi alanlarda modern bir sivil bürokrasiden beklenen işlevlerin birçoğunda sorumluluk üstlenmiştir. Tanzimat, Osmanlı devletinde ilk kez sistemli bir şekilde, bütün imparatorluğu kapsayan, sivil memurlardan oluşan bir taşra teşkilatları

altyapısı kurmaya başladığı dönemdir. Tanzimat’ın başarısızlığının altında yatan önemli nedenlerden birçoğu, imparatorluk ölçüsünde etkin ve aynı biçimde işleyecek idari sistemlerin kurulup uygun kadrolarla doldurulmasındaki güçlüklerden kaynaklanmıştır (Findley, 1985: 261). Bu bağlamda 1839 ve 1876 yılları arasında reformları engelleyen etkenlerden bazıları şu şekilde sıralanabilir (Zürher, 2003: 72-73): Birincisi, gerektiği gibi eğitilmiş ve güvenilir eleman eksikliğidir. 1850’lerde bile, askeri ve bürokratik yeni usulleri yeterince bilen insan sayısı yüzlü rakamlarla sınırlıdır. Yeni eğitim kuruluşları devlete uygun mezunları, ancak 1840’lardan itibaren yavaş yavaş sağlayabilmiştir. İkincisi, reformların tepedeki bilinçli bir siyasal tercihin sonucu olmasıdır. Reformlar padişahın ve hizmetindeki birkaç önde gelen kişinin, devletin ancak Avrupa yöntemlerinin kabulüyle kurtarılabilceği yönündeki tahminlerine dayanmıştır. Reform politikaları, halkın taleplerinin sonucu olmamış ve bu nedenle bunlar Osmanlı toplumunda sağlam bir tabandan yoksun kalmıştır. Üçüncüsü, bürokraside hukukiliğe verilen önem yavaş yavaş gelenekçiliğin yerini alsa da “klasik” Osmanlı sisteminin belirgin niteliği olan babadan kalma sistem devam etmiştir. Bu sistemde yüksek devlet memurları, çok sayıda kişinin hamisiydiler ve bunlar kendi geçimlerini sağlayan hamilerine saraydaki siyasal iç çekişmede destek olmuşlardır. Bu durum ise, yeni kurumların normal işleyişini özellikle “işe alma ve çıkarma” dairesini zayıflatmıştır. Sonucusu, reformların ekonomik ve mali temelden yoksun olmasıdır. Reformlar pahalıydı, çünkü İmparatorlukta ilk kez “dev bir yönetim kadrosu” kullanılmaya başlanmıştı. Devletin mali kaynakları tamamen yetersizdi ve bu kaynakları arttırma girişimleri çok kötü yürütülmüştür. Islahat Dönemi boyunca da sorunların üstesinden gelinememişti.

Diğer taraftan Tanzimat Dönemi’nde egemen hâle gelen bürokratlar yeni bir tipti. Bunların yükselmelerini sağlayan sebep Avrupa’yı ve Avrupa dillerini bilmeleridir. Birçoğu bu bilgileri Tercüme Odası ve Tahrirat-ı Hariciye Kalemleri’nde ve diplomatik hizmetlerde edinmişlerdi. Nitekim bilgileri de üslupları da yenidir. Redingot ve fes giyiyor, sık sık görüştükları Avrupalıların arkadaşlığından hoşlanmışlardır. Bu yeni tarzları padişahları bile etkilemiştir (Zürher, 2003: 102). Tanzimat bürokrasinin yabancı dil bilen, dış dünyayı izleyebilen yetenekli üyelerinin yanında yeni dönemin kültürel ortamına, çalışma usulüne uyum sağlayamayanların sayısının da fazla olduğu bilinmektedir. Bu tiplerin içinde yabancı dili yanlış yazıp konuşanlar, koltuğunun altında göstermelik bir şekilde Fransızca gazetelerle dolaşanlar, kayrıldığı görevlerde gülünç işler yapanlar çoktu (Ortaylı, 2000: 63). Bürokrasi için öne çıkan olgulardan biri de alafrangalıktır. Nitekim alafrangalık laik eğitimin ve laik bürokrasinin aşama aşama benimsediği bir yaşam tarzı olmuştur. Eski dönemde, ince yaşam ulema sınıfının büyüklerine özgüyen, Tanzimat’la beraber sivil bürokrasi modern ve pahalı yaşam biçimine öncülük etmeye başlamıştır (Ortaylı, 2000: 65).

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde reformlar taşra yönetimi, eğitim, adalet gibi birçok alanda benzer gelişimini devam ettirmiştir. Fakat II. Abdülhamit’in tahta çıkışı özellikle sivil bürokrasi açısından önemli farklılıklar da getirmiştir (Findley, 1985: 261). Nitekim Abdülhamit Dönemi’nde, Tanzimat Dönemi’nden farklı olarak, tepede kararlı bir padişah bulunduğundan iktidar merkezi saraya, II. Mahmut zamanında olduğu yere kesin olarak dönmüştür (Zürher, 2003: 121). II. Abdülhamid, sivil bürokrasiyi sağlamlaştırmış ve II. Mahmut’un istediğine benzer bir konuma geriletmiştir. İktidarın aşırı merkezileşmesi

hamlesi ilerlemiş, saray politik önem bakımından Bâbüâlî'yi gölgede bırakmıştır (Findley, 1985: 261). Bazı güçlülere rağmen II. Abdülhamid döneminde de bürokratik yönetim geleneği temel özellikleri ile devam etmiştir. Bu duruma en önemli katkıyı sağlayan unsur yükseköğretim kurumları olmuştur. Devletten bağımsız siyasal ağırlık sahibi girişimci orta sınıfların yokluğu da sürece katkı sağlamıştır. Bürokratik yönetimi benimseyen bürokratlar ise Abdülhamit rejiminin kontrolü altına girmişler ve/veya Levanten gruplarla işbirliği yapmışlar, kendi kişisel çıkarlarının peşinden gitmişlerdir (Heper, 1985: 251).

1880'li yıllarda modern okullar değişik bürokrasi düzeylerine eleman sağlayacak değişik bürokrasi düzeylerine eleman sağlayacak yeter sayıda mezun vermeye başlamıştır (Zürhcer, 2003: 119). II. Abdülhamid döneminde de daha liyakatli memurlardan oluşan bir bürokrasi oluşturma çabaları devam etmiştir. Bu nedenle 1883'de çıkarılan bir kanun ile memur olmak isteyen adaylarda aranacak özelliklere dair kesin ölçütler getirilmiş ve işe almanın sınavla yapılacağı ilkesi kabul edilmiştir (Heper, 1985: 258). 1881 yılından başlayarak bir dizi yasa, yürürlüğe konmuştur. Yapılan değişimlerle resmi personel politikasına, akılcı bir görünüm kazandırılmıştır. Ancak bunların amacı, sultanın denetimi altında himayeyi en yüksek seviyeye çıkarmak ve padişahın denetim alanını genişletmekti. Aynı zamanda sivil memur kadroları yukarıda da belirtildiği gibi, himaye ve denetim sistemi nedeniyle korkunç bir şekilde büyümüştür. Bunların birçoğu unvan ve gelir elde etmek için memurluğa girmiş ya da padişahın baskısıyla memuriyeti kabul etmiştir. II. Abdülhamit'in buradaki amacının, olabildiğince çok insanı kendine bağlamak, böylece onları daha sıkı disiplin altında tutmak olduğu (Findley, 1985: 262) ileri sürülmektedir. Bu dönemde padişahın, kendi şahsına sadakatın herşeyden önce gelen bir endişe haline gelmesinin adam kayırmacılığın önünü açtığı, gereğinden fazla eleman istihdamıyla muazzam şekilde şişirilmiş devlet daireleri buna fazlasıyla olanak sağladığı, devlet dairelerinin işlevlerini akla uygun ve verimli şekilde yerine getiremediği de (Zürhcer, 2003: 122) dile getirilmektedir. Bunun yanında Abdülhamit'in en büyük başarısızlıklarından bir diğerinin de kendi geliştirdiği eğitim kurumlarından çıkmış yeni bürokrat ve subay kuşaklarına, sadakat aşılayamamış olduğu söylenmektedir. Buna göre İmparatorluğun arta kalan kısımlarını bütünüyle korumada dikkati çekecek derecede başarılı olmasına karşın, kendi hizmetindekileri yönlendirmede ve onlara ulaşılabilecek bir amaç sunmada oldukça başarısız olduğuna; Mülkiye ve Harbiye'de eğitim gören yeni kuşakların bir yandan liberal ve anayasal düşüncelerin bir yandan da kitaplarını gizlice okuyup tartıştıkları Yeni Osmanlıların Osmanlı yurtseverliğinin etkisinde kaldığına işaret edilmektedir (Zürhcer, 2003: 130).

Tüm bu özellikler ve gelişmeler çerçevesinde modernleşme çabaları açısından bakıldığında, bürokrasinin çeşitli kolları arasında 19. yüzyıl reformlarından en çok fayda sağlayanının, sivil bürokrasi olduğunu söylemek mümkündür (Findley, 1985: 259). Zamanla reformdan fayda sağlama derecesine göre farklı memuriyetler arasında dengesizlikler oluşmuş ve bu farklılıklar memuriyetler arasındaki rekabeti arttırmıştır. Memurlar, Fransızcaya hâkimiyet olmak üzere, Batılılaşma derecelerine göre farklılaşmıştır. Subaylar arasında da mektepli-alaylı ayrımı bulunmaktaydı. Bu farklar ise ciddi gerilimlere neden olmuştur. Zira ulema, askeri ve sivil seçkinler karşısında gücünü kaybetmişti. Ulema yeni devlet kurumları personelinin bir bölümü olarak ağırlıklarını korumakla birlikte, reformlar ulemanın adalet ve eğitim üzerindeki tarihsel hâkimiyetlerine

ve evkaftan gelen gelirler üzerindeki denetimlerine son vermişti (Findley, 2011: 48).

Daha önce de belirtildiği gibi Osmanlı bürokrasindeki son dönemde gerçekleşen değişimler neticesinde, memur sayısı artmış, rüşvet adam kayırmacılık gibi unsurlar öne çıkmıştır. Bu bağlamda yabancı bir tarihçi bu dönem Osmanlı bürokrasisini şu şekilde anlatmıştır (Heper, 1985: 256):

İstanbul'un yarı nüfusunun şu veya bu şekilde sırtını devlete dayadığı hesap edilmiştir. Gerek İstanbul'da gerek taşrada pek çok kimse günün birinde kendilerine de bir görev yahut yolsuz bir işten pay düşer ümidi ile boğaz tokluğuna çalışırlardı. Her yüksek dereceli memurun dairesine bitişik odalardan eksik olmayan akrabaları ve diğer parazit kişiler Osmanlı devlet idaresinin kara lekeleri idi. Bu kişiler yüzünden kayırma, rüşvet ve kötü idare artmıştı. Dairelerin çoğunun Avrupalı isimleri vardı. Ancak bu dairelerdeki kargaşa tam Doğu'ya yaraşır biçimde idi. Odalar ve koridorlar, memurlar, kâtipler, dilekçe sahipleri, odacılar, satıcılar ve falcılar ile tam bir curcuna manzarası veriyordu. Devletin işleri bu kalabalığın arasında yürütülmeye çalışılıyordu. Kâtipler alçak masalarda yahut dizleri üzerinde yazılarını yazıyorlardı. Amirler, ayrıntı sayılacak noktalar üzerinde uzun zaman harcıyorlardı. Her memurun önemli belgeleri koyduğu bir torbası vardı. Yazılar bu torbalarda haftalarca el sürülmeden kalırdı. Devlet arşivi de duvarlarda özel kovuklar içine yerleştirilmiş torbalarda muhafaza edilirdi.

Tüm bunlardan hareketle, Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılda karşılaştığı temel meselenin, idari kuruluşların kendilerinden beklenen görevleri gereği gibi yerine getirememesi olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle, temel mesele devlet bürokrasinin yeteri kadar rasyonel, sistematik ve özellikle verimli çalışmaması olmuştur. Osmanlı idari kurumlarının ve personelinin neden fayda ve verimlilik esaslarından uzaklaştığını burada ayrıntılarıyla inceleme olanağı bulunmamaktadır. Toplumsal yapının değişmesi, ordunun yeni silahlarla donatılmasının neden olduğu mali sorunlar, idari teşkilatın iktisadi kaynakları kontrol etmesi ve bu sayede sahip olduğu mali olanakları durmadan artırmak istemesi, bunların karşısında yeni sosyal grupların kuvvet kazanarak siyasi haklar istemeleri, devletin hem idari hem de ahlaki görevleri yürütmekle görevli olması, geçmiş yüzyıllarda padişah ve bürokrasinin halkla ilgisinin azalmış olması ve diğer birçok koşulun değişmesi, mevcut idari sistemin yetersizliğini ortaya koymuştur (Karpaz, 2012: 13 - 14). Buna karşılık 19. yüzyılda Osmanlı'da bürokrasi büyük bir değişim geçirmiştir. Yüzyılın sonlarında Osmanlı bürokrasinin mirasa dayanan ya da “Padişah kökenli” şeklinde adlandırılabilir sistemi, “akılcı” bir bürokrasiye yerini bırakmaya başlamıştır. Ancak yine de söz konusu değişimde hiyerarşi gibi “bürokratik” öğeler, yapılan işe karşılık ödüllendirme gibi “akılcı” taleplerden çok daha ağır basmıştır (Mardin, 2000: 90).

Bir Jöntürk Olarak Mizancı Murad Kimdir?

Osmanlı siyasi, toplumsal, edebi ve gazetecilik hayatında önemli yer tutan Jön Türkler farklı görüş ve kişilerden oluşan bir yapı sergilemektedir. Nitekim Tunaya, bu hareketi birinci ve ikinci Jön Türk hareketi olarak adlandırmaktadır. Buna göre Birinci Jön Türk hareketini “Yeni” veya “Genç” Osmanlılar³ oluşturmaktadır. Türk Karbonari

3 Abdülaziz'in son dönemlerinde yeni bir hareket olarak kendini hissettiren “Genç Osmanlılar” hem Abdülaziz'in şahsi idaresine karşı gelmekte hem de devlet idaresini yeni bir teşkilata tabi tutmak isteyerek çok taraflı bir faaliyete öncülük etmekteydi. Genç Osmanlılar kendi ülkelerinde Müslümanların ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesine ve yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmalarına karşı çıkmaktaydılar. Bu hareketin önde gelen isimleri İbrahim Şinasi, Ahmed Paşazade Mehmet, Ali Suavi, Namık Kemal, Agâh Efendi ve Ziya Paşa gibi çok değişik görüş ve mizaçlara sahip kişilerdi. Bir bütün olarak Genç Osmanlılar, devleti idare eden bürokratlara nazaran çok daha farklı bir dünya görüşüne sahiptiler. Osmanlı sorunlarını gerçekçi bir bakış açısıyla ve bütün

olan “Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ıslahat hareketlerini, Batı’nın ihtilal ideolojisine bağlamışlardır. Jön Türk kimdir? sorusunun cevabı şu şekilde verilebilir: “O, memleketini müstebitlerden kurtarmak, Karbonari deyimiyle “ormanı kurtlardan temizlemek amacı ile mücadeleyi göze alan, icabında memleket dışına dahi çıkarak, her türlü feragat ve mahrumiyet pahasına savaşılan akıncı mücahit” demektir (Tunaya, 2010: 57). İkinci Jön Türk hareketi, birincisine oranla fikri ve fiili bakımdan daha kuvvetli olmuştur. Bu hareketin hedefi Abdülhamit rejimi olmuştur. Birinciler gibi, memleket içinde çalışmayan İkinci Jön Türk hareketi, Osmanlı sınırları dışındaki çeşitli merkezlerden Abdülhamit rejimini yıkıcı ve yapıcı olarak eleştirmişlerdir (Tunaya, 2010: 60). Ancak İkinci Jön Türk hareketi de kendi içinde farklı kolları oluşturmaktadır.⁴ İkinci JönTürk oluşumu içinde bazı ayrılıklar bulunmasına karşın Ahmet Rıza⁵, Mizancı Murat ve Prens Sabahattin⁶ grupları, esas olarak “Osmanlı birliği” temelinde birleşmektedir.

İslam alemini içine alan geniş bir çerçeve içinde görmeye çalışan bu kişiler, aynı zamanda, Osmanlı toplumunun karşılaştığı sorunların ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerini de arayarak bu hususlara modern anlamada bir medeniyet kavramı çerçevesinde çözüm bulmaya çalışmışlardır (Karpat, 2012: 63).

4 Özellikle Namık Kemal’in muhalefet edebiyatından beslenen, sonradan İttihat ve Terakki adını alacak örgütün kuruluş yılı 1889’dur. Söz konusu yılda Askeri Tıbbiye’de “İttihad-ı Osmani” adıyla faaliyete geçen gizli örgütün kurucuları ise, aynı okuldaki öğrencilerden İshak Süküti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Hüseyinzade Ali’dir. İttihad-ı Osmani, Askeri Tıbbiye’de kuruluşundan sonra hem burada hem de başka yüksek okullarda yayılmaya devam etmiştir. Abdülhamit yönetimindeki bir İmparatorluk düzeninde böyle bir muhalefet örgütü ancak gizli olabilir. Nitekim dernek, İtalyan ihtilalci Carbonari örgütünden esinlenerek, hücreler halinde örgütlenmiştir. Bu örgütün daha sonra Paris’teki Ahmed Rıza ile kurulan irtibat neticesinde adı değişmiş ve “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını almıştır (Akşin 1987: 22- 23). Bu bağlamda Selanik’te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulması önemlidir. Cemiyetin kurucuları genç bürokrat ve subaylardan oluşmaktadır, içlerinden kimileri 1896’dan İTC’ye katılmıştır (Zürcher, 2003: 134). Bu oluşum, Abdülhamit yönetiminden memnuniyetsiz asker ve küçük memurların, entelektüel önderlerden yoksun biçimde örgütledikleri paramiliter bir yapılanma şeklinde değerlendirilebilir. “İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını taşıması, kendisini Meşrutiyet’e geleneğe bağlama kaygısından kaynaklanmaktadır. Esasen kendilerine yakın hissettikleri Ahmet Rıza grubu, II. Meşrutiyet’in ilanına kadar Paris’te kalmıştır (Aydın 2002: 124). Özgürlükçü akım olarak da nitelendirilebilen bu akımın tipik kadrosunu 1906’da Selanik’te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti oluşturmaktadır. Bu cemiyetin kurucularına ve daha sonra Cemiyete katılanlara göz atıldığında bu kadroların büyük çoğunluğunun “Türklerden”, “gençlerden”, “yönetenler sınıfı mensuplarından”, “mekteplilerden”, “burjuva zihniyetliler”den oluştuğu ve genellikle bu beş niteliğin kişilerde bir arada bulunduğu görülmektedir (Akşin 1987: 78).

5 Ahmed Rıza Bey devlet memuru, “profesyonel ihtilalci”, mebus, Jön Türklerin en ünlüsüdür. Bursa’da Maarif müdürlüğü yapmıştır. 1889’da Paris’e kaçmıştır. Burada “Meşveret”i yayınlamış, ülke dışındaki Jön Türkleri örgütlemiştir. İstanbul mebusu (1908 ve 1912) ve Mebusan Meclisi Başkanlığı yapmıştır. Meşrutiyet’in ilk zamanlarında hayli etkili olmuşsa da İttihatçı arkadaşları ve devrin genel yapısıyla bağdaşamayacak kadar kültürlü ve kozmopolit bir kişi idi. Daha pasif bir görev alan Ayan Meclisi üyeliğine alınmış (1912) ve burada İttihatçı siyasetin en başta gelen eleştirmenlerinden biri olmuştur. Mütarake döneminde siyasal ve diplomatik destek sağlamak amacıyla Fransızlara başvurmuştur (Ahmad 1984: 288). Bu çerçevede İttihat ve Terakki’nin yurt dışındaki merkezi sayılabilecek Paris’te, biraz da kişisel çekişmelerden kaynaklanan düşünce ayrılıklarının olduğu görülmektedir. Pozitivist görüşün temsilciliğini yapan Ahmed Rıza, Fransızca “Meşveret” gazetesinin ilk sayısında İttihat ve Terakki’nin programının esaslarını ortaya koymuştur. Buna göre öncelikle, bazı yüksek düzeydeki kişilerin işbirliğinin sağlandığı ifade edilerek, Batı’ya güven verilmiştir. İkinci olarak, düzenin korunması için hanedanın yıkılması değil de, ilerleme anlayışının yayılması öngörülmekte, “Düzen ve İlerleme” ilkesine bağlı bulunduğu ve şiddet yoluyla elde edilecek ödünlere nefret edildiği belirtilmiştir. Üçüncü olarak, belirli vilayet ya da milletler için değil, fakat tüm Osmanlılar için ıslahatın gerekli olduğu vurgulanmıştır. Dördüncü olarak, ilerlemenin gerekli olduğu savunulmuş, ama Osmanlı varlık koşullarının ve Doğu uygarlığının da özgünlüğünün korunması ve Batı’dan ancak bilimsel evrimin genel sonuçlarının özümsemekle alınması istenmiştir. Son olarak, Osmanlı iktidarına karşı yapılan yabancı müdahalelere karşı olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu beş maddenin İttihat ve Terakki’den daha çok Ahmet Rıza’nın fikirlerini temsil ettiği söylenebilir. Burada pozitivism öne çıkmakta, Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet’den ise bahsedilmemektedir (Akşin 1985: 833).

6 Prens Sabahattin İtilafçıların ideologu ve İttihatçı aleyhtarlarının lideridir. Oğulları Sabahattin ve Lütfullah’la 1899’da Paris’e kaçan Damat Mahmut Paşa’nın (1855-1903) oğludur. Babasının ölümünden sonra, Jön Türkler içindeki hizbin başına geçmiş “Teşebbüs Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti”ni kurmuştur. Eylül 1908’de İstanbul’a dönmüş, beraberinde babasının kemiklerini getirmiştir. Hiçbir zaman açıktan açığa liberallere liderlik etmemiş, perde arkasında kalmayı tercih etmiştir. Türkiye’yi terk etmek zorunda kalmış (1913), hayatının geri kalan bölümünü dış ülkelerde geçirmiştir (Ahmad 1984: 288). 4- 9 Şubat 1902 tarihinde Paris’te Birinci Jön Türk Kongresi toplanmıştır. Ancak bu toplantı, tüm muhalefetin ortaklaşa bir kongresinden ziyade, Sabahaddin Bey

Buna göre herhangi bir etnik grubun ya da dinsel cemaatin (millet’in) öne çıkarılması söz konusu değildir. Bu nedenle “devletin kurtarılması” temel amaç olarak ele alındığı ve herhangi bir etnik –ulusal ya da dinsel grup devletin öznesi olarak değerlendirildiği için devletin siyasi mevcudiyetinin meşrutiyet zemini olarak “vatan” fikri öne çıkarılmıştır (Aydın 2002: 123).

Bu bağlamda bir Jön Türk olan Mizancı diye bilinen Mizan’ın başyazarı Murat Bey (1853-1912), ilginç bir kişi şeklinde tanımlanmaktadır (Lewis, 1996: 198). Gazeteci, tarihçi, itilafçı Mizancı Murat, Dağıstanlı Murat olarak da tanınır. Tiflis’te doğmuş, Rusya’da eğitim görmüştür. İstanbul’da Mülkiye’de öğretim üyesi ve Düyûn-ı Umumiye’de memur olarak çalışmıştır (Ahmad 1984: 283-284). 1886’da Mizancı Murat Bey, Mizan gazetesini çıkarmış ve yönetimi gazetesinde ılımlı bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Ancak yönetimden ve muhalefetten gereken yakın ilgiyi bulamaması ve nihayet gazetesinin de kapatılması üzerine, 1895’te yurt dışına kaçmış, Ahmet Rıza’nın yerine İttihat ve Terakki’nin Paris Şubesi başkanlığına getirilmiştir. Bu görev değişikliğinde Ahmet Rıza ile İttihat ve Terakki’nin görüş ayrılıklarını önemli etkisi olmuştur. Halbuki Mizancı Murat’ın görüşlerinin de İttihat ve Terakki ile ne derece uyduğu da tartışmalı bir konudur. Bununla birlikte, Ahmet Rıza’ya karşı itiraz edilmesinin en önemli nedeni, kendisinin İslami duyguları gereğince gözetmemesi (bununla birlikte, İslamiyeti toplumsal bir bağ olarak yararlı da görüyordu) ve bunu duyurmaktan çekinmemesidir (Akşin 1985: 834). Bu bağlamda Mizancı Murat’ın tavrı sınırlı bir modernleşme yönündedir. İlerleme stratejileri de Batı’nın maddiyatı ile İslam’ın maneviyatı arasında bir senteze dayanmaktadır (Söğütü, 2010: 227). Buna göre “İslam’ın ilerlemeye engel olmadığını, hükümdarların hatalarından ötürü Müslümanların sorumlu tutulmaması gerektiğini, çünkü bu hükümdarın kendilerinin Halifesi olması yüzünden ona itaat etmek zorunda kaldıklarını” savunmuştur (Berkes, Tarihsiz: 388). Hakiki İslam’a dönülmesi halinde bile tek başına bu geriliğin kendiliğinden bertaraf edilmesini sağlayacaktır (Söğütü, 2010: 227). Mizancı Murat, İslam’ı Türklükle beraber gelen bir unsur olarak değerlendirmiştir. Fakat bu noktada, kendisinden bir kuşak öncesine oranla değişiklik meydana gelmiş, fikirlerinde İslam siyasi bir koz olarak yer almıştır. Yeni Osmanlılarda İslam ilahi bir yol gösterici olarak değerlendirilmiş, İslam’ın propaganda potansiyeli Yeni Osmanlılar hareketinin ancak son evrelerinde anlaşılmaya başlanmıştır. Bu açıdan Murat için kullanılan panislamist ifadesinin basitleştirici bir tarafı olmakla birlikte, bu tamamen yanlış da değildir. Söz yaklaşımıyla bağlantılı olarak Osmanlı Devleti’nin 1876 harbinde yenilmesinin nedenini, toplumun bir ahlaki zaafına, kimsenin “vazifesini” bilmemesi

yandaşı delegelerinden oluşan bir kongredir (Akşin 1985: 834). Nitekim kongrede alınan kararlar Ahmed Rıza Bey ve grubu tarafından şiddetle eleştirilmiş ve iki grup arasındaki tüm ilişkilerin kopmasına neden olmuştur. Böylece yurt dışındaki muhalefetin birleşmesini amaçlayan “Birinci Jön Türk Kongresi”nin en önemli sonucu, zaten fazla bir birlik gösterememiş olan Jön Türk hareketinin bölünüşünü ortaya çıkarmak olmuştur (Akşin 1985: 835). Paris’te Comte’un pozitivist felsefesini benimseyen Ahmed Rıza’ya karşı Sabahaddin Bey, Le Play okuluna ve bu okuldan da Edmond Demolins’e bağlanmıştır. Bu görüşe göre, toplum kalkınmasının temelinde, Ahmed Rıza’nın otoriter eğilimli, devletçi ve merkezîyetçi görüşlerine tam karşıtlık içinde, ademi merkezîyet ile teşebbüs serbestliği yatmakta idi. Sabahaddin Bey’e göre Osmanlı Devleti’nde yapılması gereken şey, İttihat ve Terakki’nin çok benimsediği gibi, 2. Abdülhamid İstibdadının ortadan kaldırılarak, Meşrutiyet’in ilan edilmesi ve Kanun-ı Esasi’nin yeniden işlerlik kazanmasını sağlamakla bitmemektiydi. Tam tersine, istibdadın toplumsal bazı koşulları vardı ve bu koşullar değişmedikçe meşrutiyetle birlikte istibdadın sona ereceğini sanmak bir yanılgıydı. İstibdadın gerçekten tamamen ortadan kaldırılabilmesi için, devlet yönetiminde temelli bir reform yapmak ve ademi merkezîyet kurmak ve kişilerde de şahsi teşebbüsü geliştirmek gerekmekti (Akşin 1985: 834).

şeklinde açıklamıştır (Mardin, 1983: 91, 94).

Mizancı Murat “siyasi elit” yetiştirme sorununa da büyük önem vermiştir. Nitekim Namık Kemal’in temel inancı halk egemenliği ilkesine bağlanıyordusa, Murat’ın temel inancı “siyasi liderlik yapabilecek sınıf” yetiştirmekten oluşmaktadır (Mardin, 1983: 96). Osmanlı’daki sorunların çözümü için ise iki noktaya işaret etmiştir: 1) devlet adamı yetiştirme yöntemleri 2)Devlet idarisi mekanizması (Mardin, 1983: 99). Bu bağlamda yazılarında “asalak memur” konusunu ele alan Mizancı Murat, Padişah’la memleketi “soymak için” işbirliği yapan memur sınıfı karşısında hayretler içerisinde kalmış ve en başta bu durumu düzeltmek istemiştir. Ortaklaşa yağma politikasının ise Osmanlı tarihinin kaynaklarına dönülerek üstesinden gelineceğine inanmıştır. O’nun düşüncesinde, ancak halkın genel eğitim düzeyi ve kültürü yükseldiği zaman Osmanlı İmparatorluğu’nda temsili bir sistem uygulama alanına konulabilecektir (Mardin, 1983: 97, 99).

“Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı?” Romanında Bürokratik Yapının Eleştirisi

Osmanlı romanında medeniyet meselesini merkeze alarak politik görüşleri aracılığıyla bir yandan Batı kültürünün etkisini reddeden bir yandan da “doğru Batılılaşma”nın nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin politik bir model sunan kahramanlardan biri “Turfan da mı Yoksa Turfa mı?”⁷ romanının başkişisi Mansur’dur. Bu nedenle Mansur karakteri üzerinden bürokratik yapının işleyişine ilişkin yapılan tespitlerin analizine geçmeden önce, onun tahayyülünde Osmanlı Devleti’nin nasıl kurtulacağına ilişkin çizdiği yol haritasını tahlil etmek gerekmektedir. Buna göre Mansur’un, karşıt olduğu konuların başında geleneksel ve İslami değerlerin yok sayılarak, yeni bir toplumsal ve siyasal yapı oluşturulması gelmektedir. Nitekim Osmanlı devlet yapısının yeniden biçimlendirilmesi gerektiğini savunmakla birlikte, onun en önemli özelliği Osmanlılık ve İslamcılık düşüncesini, milliyetçilik düşüncesiyle uzlaştırmaya çalışan bir karakter olarak ortaya çıkmasıdır. Zira söz konusu karakterin, etnik kimliklerin İslam geleneği ile kaynaştırıldığı, ancak Müslümanlığın imparatorluk tebaasını birbirine bağlayacak olan üst- kimliği oluşturacağı bir Osmanlılık tanımını gündeme getirdiği anlaşılmaktadır (Başlı, 2010: 322). Örneğin O’nun bu yaklaşımı, Osmanlı saray idaresinde önemli bir konumda bulunan “ibn-i Galip” soyundan olması nedeniyle Arap kimliğine olumlu bir anlam yükleyen amcası Şeyh Galip’e verdiği şu yanıtta açıkça ortaya çıkmaktadır:

“Daha iyi ya! İbni-i Galib çeşmesinin kaynağı yine Kütahya Ovası değil mi? Hem de amcacığım, siz benden iyi bilirsiniz ki, İslam ülkelerinde kavim ve ırk konularında bu ince hesaplara meydan verilmez” (Murad, 2006: 80).

Osmanlılık, İslamcılık ve Milliyetçilik düşüncesini bu şekilde ele alan karakterin, Osmanlı’nın tarihteki başarılarına büyük önem atfettiği görülmektedir. Örneğin Fransa’daki öğrenimden sonra İstanbul’a geldiği sırada, İstanbul’un fethini şu şekilde hatırlatmaktadır: “Ey kahraman gazi! İşte senin Bizans anahtarın! Tarihin bunca kahramanlarının hayat ve iktidarlarını uğrunda harcadıkları halde açtıramadıkları o demir kapıları, inananların merkezi, cihan padişahlarının başkenti olarak, sen bu kutsal anahtarınla fethettin ve açtın”

7 Roman, aşağı yukarı, Mansur’un İstanbul’a geldiği 1860’lı yılların sonlarından başlayarak, son mektubun tarihi olan 1879’a dek geçen yirmi yıllık bir süreçteki olayları anlatmaktadır.

(Murad, 2006: 24). Söz konusu karakterin hem tarihteki başarılarına gönderme yaptığı hem de Osmanlıcılık ve İslamcılık görüşünün yoğun bir şekilde hissedildiği bir ifade ise imparatorluğun “kötü” gidişatına yaptığı bir değerlendirmede şu şekilde dikkati çekmektedir:

“Biz yine o Osmanlı, o Müslümanız. Bütün evren düzenini kuran mutlak hikmet sahibi Cenâb-ı Allah, hiçbir kimseyi, hiçbir toplumu yaşamı boyunca önemli, önemsiz bir aksaklığa uğratmaktan esirgememiştir; (bu) tehlikesiz geçici bir aksaklıktır. İlbaharı müjdeleyen ve sakınmaya yönelten birkiştir. (Bahar) bilgi ve kültürün çiçek açmasıyla, yeniden kendisini gösterecektir. Şu kutsal, seçkin ülkeyi bize kısmet eden, alemlerin rabbi Cenab-ı Allah, bizi yaradılıştan güzel ahlakla da ödüllendirmiştir. Tarihimiz kahraman alaylarıyla dolmuş, taşmıştır! Bir yandan Osmanlar, Orhanlar, Hudavendigarlar, Yıldırım, Çelebiler, Fatihler, Yavuzlar... öte yandan Alaaddin Paşalar, Çandarlızadeler, Sokullular, Köprülüler... hanedan, yine o yüksek hanedandır; kullar, yine bağlı ve özverili kullardır” (Murad, 2006: 37- 38).

Görüldüğü gibi Osmanlıcılık düşüncesini ve savunusunu, imparatorluğun geçmişteki başarıları üzerinden ortaya koyan karakter, imparatorluğun “kötü” gidişatını “geçici bir aksaklık” olarak nitelendirerek, geçmişten ve “Müslüman”lıktan güç alınarak geleceğin daha iyi olacağını tahayyül etmektedir (Murad, 2006: 19). Diğer taraftan söz konusu karakterin Osmanlı – İslam birliği için, padişahlık ve halifelik makamına büyük önem atfettiği ve bunların gücüne işaret ettiği görülmektedir. Örneğin onun bu tutumu, “... İşte halife-i rûy-ı zemin (yeryüzünün halifesi) ve sultanlar sultanı padişah hazretlerinin azamet ve ihtişamla oturdukları kutsal daireler! İşte ümmetin ikinci ‘kıblegah’ı. Bunca vakitten beri özlem ateşiyle yanıyordun. İşte göz önünde duruyor. Bak, bak da ateşini söndür” (Murad, 2006: 27) sözlerinde açıkça görülmektedir. Bu yaklaşımına paralel olarak Mansur, İstanbul’a “dinin ve inanç gücünün” simgesi olduğu için olumlu bir anlam yüklemektedir (Murad, 2007: 27).

Bu bağlamda söz konusu karakter, devlete hizmetin ancak Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncesinden hareketle yapılabileceğini savunmakta, bu görüşünü amcası Şeyh Galiple yaptığı bir tartışma esnasında şu şekilde ortaya koymaktadır:

“...Amca Efendi! Ceyazir halkına hizmet etmek istiyorsanız, şimdilik en büyük hizmet, bu günkü haklarını genişletmeye, refah ve huzurunu arttırmaya çalışmaktır. Zamanı gelinceye kadar milliyeti, adetleri, dili, İslamiyet’e bağlılık bilincinin koruyacak çareleri bulup, ortaya koymaktır. Yoksa anlamsız bir keyif, yakışsız bir hırs için, koca memleketi yıkmaya çalışmak, akıl işi olamaz. Şu anda geçerli olan anlaşmaların aleyhinde bir hareketten, bir kavmi kışkırtmaktan, o kavme hizmet çıkmaz; tam tersine, kışkırtıcı, kendi hırslı isteklerine, o kavmin huzurunu ve esenliğini kurban etmiş olur” (Murad, 2006: 190).

Görüldüğü gibi, etnik unsurların kışkırtılmasının hem Osmanlı’ya hem de bu unsurlara zarar vereceğini savunan Mansur, İslami bir bilinçle hareket etmenin her iki taraf için de fayda sağlayacağına işaret etmektedir.

Osmanlılık ve İslamcılık düşüncesini bu şekilde ortaya koyan Mansur’un, bu çerçevede Osmanlı ve İslam ülkelerinin Batı’dan geri kalmasının nedenlerini de sorguladığı görülmektedir. Buna göre öncelikle Jöntürlere eleştirel bir tavır takınan Mansur, Avrupa’da bulunan Jöntürklerin “Figora gibi hokkabaz bir meddahın yalanlarını ciddi bir şey sayarak kafalarını zehirlediklerini” ve “yurtları hakkında güven ve sevgilerini hemen hemen kaybederek geri geldiklerini” ifade etmektedir. Bu bağlamda eski devlet büyüklerinin ise dünya sorunlarını bilmedikleri için var olan sorunlara çözüm bulamadığını

vurgulayarak, yöneticilerin kendilerini yetiştirmek üzere çaba göstermek yerine, umutsuzluğa düştüklerini ve görevlerini ihmal ettiklerini iddia etmektedir (Murad, 2006: 203). Bu bağlamda “çalışma”nın önemine işaret eden karakter, az bir çalışmayla İslam ülkeleri yarım yüzyıla varmadan dünyanın en birinci ülkeleri konumuna geçebileceklerini ifade etmektedir (Murad, 2006: 203). Nitekim Milliyetçilik ve İslamcılık vurgusuyla, Müslümanların özellikle Türklerin; “tam bir sadakat”, “çıkara dayanmayan sevgi”, “ağırbaşlılık” ve “değerlerine sahip olma”, “doğuştan yetenek”, “iman gücü”, “görevini dindarca yapma”, “eşsiz kanaat”, “kahramanlık” ve “yurtseverlik” gibi özelliklerine dikkat çekerek, Batı’dan üstünlüğüne işaret etmektedir (Murad, 2006: 204).

Bu bilinçle devlete hizmet şeklini belirleyen Mansur’un, Batı’yı “yücelten”, Osmanlı’yı “küçümseyen” görüşlere de karşıt bir tutum takındığı görülmüştür. Nitekim “Avrupa’daki düzenin Osmanlı’da olamayacağı” görüşüne karşı çıkmakta ve öncelikle “şeriat kanunları ve yapılan düzenlemeler bakımından bizde daha çok düzen bulunması gerektiğine” işaret ederek; Osmanlı/Türk insanının “devlete daha bağlı, daha sadık, daha itaatlı” olduğunu ve “yaradılıştan iyi ahlak”ın daha çok olduğunu vurgulamaktadır (Murad, 2006: 271). Mansur karakterinin İslamcılığı ve Osmanlıcılığı, Milliyetçilik düşüncesi ekseninde savunan yaklaşımı, bu ifadelerinde de ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla imparatorluğun “kurtuluşu” için benimsenmesi gereken siyasete de işaret etmektedir. Burada belirtilmesi gereken önemli unsur, eserin 2. Abdülhamid döneminde yazılmış olması ve Mansur’un dönemin devlet siyasetini savunan bir politika izlemiş olmasıdır. Nitekim II. Abdülhamid döneminde “İslamcılık” düşüncesi hem iç hem de dış politikada kullanılmıştır. Bunun ise iki eksenini bulunmaktadır. Birincisi, Osmanlı Müslüman teb’asını “İslam” Bayrağı altında toplama çabasıdır. Bir diğer eksen, dış ülke Müslümanlarının halifelik makamı etrafında birleştirme gayretidir. Diğer taraftan yasaklara rağmen “milliyetçilik” akımı da bu dönemde ortaya çıkmıştır (Mardin, 1991: 95). Dolayısıyla Mansur karakterinde sembolize edilen karakterin, dönemin bu siyasetini benimsediğini ifade edebilmek mümkündür. Nitekim halifeliğe büyük önem atfeden karakterin, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik düşüncesini aynı çatı altında birleştirdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra onun en önemli özelliklerinden biri, devlete bağlılığı ve sadakati vurgulamasıdır.

“Devlete” hizmet etmeyi kendisine birincil amaç edinen Mansur’un, eleştirdiği konuların başında bürokratik yapıdaki “aksaklıklar”, “bozukluklar” ve “kokuşmuşluk” gelmektedir. Burada önemli olan nokta ise, söz konusu bozuklukların nedeni olarak padişah ve halifeliğin değil; bürokrasinin, memurların ve amirlerin işaret edilmesidir. Nitekim ona göre “düzenli olmaya engel olan” ve “toplumun başına bela olmuş cahilliğin” nedeni “küçük memurların sorumsuzluğu” (Murad, 2006: 271) ve imparatorluktaki memurların görevlerini “layıkıyla” yerine getirmemeleridir (Murad, 2007: 31–33). Bu bağlamda devletin “kötü” gidişatının durdurulması için devlete hizmet edecek “meslek erbabı” kişilere ihtiyaç olduğunu, ancak mevcut memurların bu niteliklere sahip olmadığını ve bunların “memleketin kanını emen sülükler olduğunu” vurgulamaktadır (Murad, 2006: 282). Bürokratik yapının işleyişini bu şekilde eleştiren Mansur hem yönetici elitin “böyle gelmiş böyle gider” mantığını, hem de “devlet idaresinin hem de halifeliğin getirdiği gücün nasıl oluyor da bu düzeni yetmediğine” anlam veremeyerek sorgulamaktadır (Murad, 2006: 272).

Diğer taraftan Mansur’un, devlet dairelerine “torpil”le memur alınmasına karşı bir tutum geliştirdiği görülmektedir. Hatta Mansur, amcasının nüfuzundan yararlanarak işe girmek istememektedir. Ancak söz konusu isteğini amcası, onun haberi olmadan reddettiğinden, Mansur “yetkili” Osmanlı doktorlarından olmuştur (Murad, 2006: 100). Burada dikkat çekici nokta ise Mansur’un “kayırılma” sonucunda işe girmesinin, “olumsuz” bir şekilde temsil edilmemiş olmasıdır. Bunun nedeni eserde, onun nitelikli, görevini “layığıyla” yerine getirebilecek bir kişi olması şeklinde dolaylı olarak açıklanmıştır (Murad, 2006: 101). Ancak onun asıl amacı, devletin bürokratik kadrosunda görev almaktır. Nitekim o, bilimsel hazırlığını buna göre yapmış bir kişi olarak betimlenmiştir (Murad, 2006: 101). Buna göre Hariciye Nazırlığı’nda göreve başlamak isteyen Mansur, bu isteğine erişmiş ve kalemde kendisine uygun bir mevkide çalışmaya başlamıştır (Murad, 2006: 102). Böylece Mansur, hem Tıbbiye Mektebi’nde hem de Hariciye’de işe girmiştir. Buna göre söz konusu karakter, Osmanlı’daki memur-bürokrat aydın tipinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte, devlet dairelerinin işleyişinden memnun kalmayan Mansur, kalem efendilerinin bir işle “görevli” olmamalarına, “niteliksiz” olmalarına oldukça şaşırılmış ve bu durumdan oldukça rahatsız olmuş, hatta “dehşet” içinde kalmış ve bu durumdan “tiksinmiş”tir. Mansur’u bu noktada rahatsız eden bir diğer konu burada çalışanların, herhangi bir iş yapmamaktan şikayetçi olmamaları, olanları da budala olarak nitelendirmeleridir (Murad, 2006: 117-121). O’nun bu çerçevede eleştirdiği konulardan bir diğeri de “rüşvet”tir. Nitekim önceleri memurların “rüşvet aldığı”na inanmamış, ancak deneyimleri sonucunda bu kanaati değiştirmiştir (Murad, 2006: 283). Devlet dairelerinin işleyişi konusunda eleştirdiği diğer konular ise kurumlara dilencilerin girmesi, “hak etmeyen” kişilere gereğinden fazla saygı gösterilmesi şeklinde sıralanabilir (Murad, 2006: 126-127).⁸

Bürokratik yapının işleyişindeki aksaklıkları bu şekilde belirleyen ve bunlara eleştirel bir tavır geliştiren Mansur, devlet memurluğu sırasında bunlara çözüm bulamadığını düşündüğünden görevinden istifa etmiştir. Memurluktan istifasının ardından “muhalif” tavrını daha net bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Bu çerçevede, “askeri” alandaki başarısızlıkları, eleştirmekte ve Osmanlı yönetiminin, bunları durduramadaki “acizliği”ne dikkati çekmektedir. (Murad, 2006: 336). Nitekim bu konuyla bağlantılı olarak Mansur, Avrupa devletlerinin politikalarını eleştirerek, “Vakit”, “Basiret” ve “İhtilal” gibi gazetelerde muhalif yazılar yazmıştır. (Murad, 2006: 338). Ancak Mansur’a yazılarının içeriğinden dolayı “sansür” uygulanmış, eleştirel nitelikteki makaleleri yayınlanmamıştır. Bu uygulamaların sonucunda ise Mansur, Aydın’da bir çiftliğe taşınmıştır.

Bu bağlamda bürokratik yapıdaki aksaklıkları ve Osmanlı’nın geri kalmasını ve yıkılma sürecine girmesinin en önemli nedenlerinden birini “eğitimin ihmal edilmesi”ne bağladığı görülmektedir. Zira “topluma bela olan hastalıkların görgüsüzlük ve bilgisizlikten ileri geldiğini” düşünmekte ve bunların ortadan kaldırılması için de çözüm önerileri üretmektedir (Murad, 2006: 219). Buna göre Mansur, devlete hizmet biçimini

⁸ Bunlara ek olarak Mansur’un eleştirdiği diğer konular arasında; yabancı basının, “kendi çıkarları doğrultusunda, Osmanlı basının “baskı altında olduğuna ilişkin yazdıkları düşmanca yazılar” (Murad, 2006: 39); “misyoner okullarının” Osmanlı’daki faaliyetleri (Murad, 2006: 259) ve üretimde dışa bağımlılık’ yer almaktadır (Murad, 2006: 362).

“eğitim” olarak tanımladığı belirlenmiştir. Nitekim toplumdaki birçok “bozukluğun” eğitim yoluyla düzeltileceğine ve “Osmanlıların doğuştan gelen yetenekleri” ve eğitim sayesinde toplumdaki “kötü” gidişin önlenebileceğine inanmaktadır (Murad, 2006: 182-183-283).

Bu çerçevede onun önem atfettiği bir diğer olgu, “bilgi”dir. Nitekim İslam birliğinin sağlanmasının yolunun “kılıç” değil “bilgi” olduğunu vurgulayarak, bu konudaki görüşlerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

“... Çağımızda, özellikle gelecek yüzyıllarda uyanmış, milli görevin ne olduğunu kültür sayesinde öğrenmiş olan milletlerin öneminin başka türlü olacağı şüphesizdir. Bu soylu milletin yabancı ülkelerde okumuş, haklar elde etmiş yurtsever evlatları, böyle bir saygınlığın sağlanması için kılıcın kullanılmasına gerek bırakmayacaklardır. Bir kere, halifelüğün merkezinin emir ve işaretini bekleyecek büyük İslam aleminin genişliğini aklımıza sığdırmız; tutacağı mevkiye bakınız. Hangi millet, hangi devlet vardır ki, o yolda birleşmiş İslam dünyasına karşı şan ve kuvvet iddiasıyla rekabete düşebilsin?” (Murad, 2006: 203).

Bunun yanı sıra Mansur’un eğitim ve bilgiyi “kutsal halifelüğün asıl çıkarlarının sağlanması” için önemseddiği görülmektedir. Nitekim bu sağlandığı takdirde “yerel çıkar zaten kendiliğinden” sağlanacağını vurgulamakta ve “bir Müslümanın kendi yurduna yararlı olması için, bu gün halifelğe hizmet dışında bir iş yoktur” demektedir (Murad, 2006: 205).

İmparatorluğun sorunlarına “eğitim” yoluyla çözüm getirilebileceğine inanan söz konusu karakter, Aydın’a gittikten sonra burada bir okul açmıştır. Bu çerçevede Anadolu’ya ve Anadolu çocuklarının yetenekli ve ilerlemeye daha istekli olduğunu, reformlara buradan başlamak gerektiğini ifade eden Mansur (Murad, 2006: 340), Anadolu insanının daha erdemli, sadık, yetinirlik, direnç, dindarca itaat ve bağlılığa sahip olduğunu düşünmektedir (Murad, 2006: 356 - 357). Buna göre, Anadolu çocuklarına gerekli eğitimin verildiği takdirde, oldukça başarılı olabileceklerini vurgulayarak “ilerleme”nin sağlanacağına işaret etmektedir (Murad, 2006: 357). Kısacası ülkede “yanlış” giden şeylerin önüne geçilmesinin yolunun öncelikle eğitim olduğuna inanmaktadır.

Mansur’un eğitim yolundaki çalışmaları sonuç vermiş, köylüler tarafından kısa zamanda “sevilen”, “sayılan” ve “güvenilir” bir kişi olarak görülmüş ve köylüler çocuklarını bu okula vermişlerdir. Burada dikkati çeken önemli bir nokta ise romanda, köylülerin çocuklarının eğitimi konusunda, Mansur’a hükümetten daha çok güvendiklerinin vurgulanmasıdır. Nitekim onlar “Mansur’un okuluna çocuklarını göndermede tereddüt etmemişlerdir. Oysa “rüşdiye” adıyla hükümetin kurmaya başladığı okullara ‘Çocuklarımızı gavur etmek istemeyiz!’ diyerek ilgi göstermemişlerdir (Murad, 2006: 340). Böylece Mansur, halkın itimadını kazanmış bir karakter olarak imgenenmiş, hem de özel girişimlerle gerçekleştirilen çabaların olumlu sonuçlarına dikkat çekilmiştir.

Özetle, Mansur Osmanlı devletinin hemen hemen her alandaki olumsuzluk ve kötülüklerini teşhis etmekte, devletin ve toplumun topyekün yeniden ayağa kalkması için temel çözümler önermektedir. Bu bağlamda Doğu – Batı sentezini milli bir bilinçle programına alan eğitim sistemi, ihtiyaca, iş yapmaya, üretkenliğe, doğruluğa, dürüstlüğe ve milliyetçi bir duyarlılığa dayalı bir devlet teşkilatı ve İslam birliği ikame edilmek istemektedir. Diğer taraftan Mansur, hem yetişme tarzı hem de düşünceleri nedeniyle

geleneksel anlayış ve değerlerin bütünüyle devamlılığını sağlayan bir karakter değildir. Nitekim O, temel sorunlarda İslam dünya görüşüne sonuna kadar bağlı olduğu gibi Batı bilim ve kültüründe beslenmiş ve kendi yeni zamanlara göre hazırlanmış bir İslamcı’dır (Çetin, 2002: 42- 43). Buna göre devletin “kötü” gidişatının durdurulması ve çözüm yolu bulmak isteyen Mansur karakteri; önceleri sorunların çözümünde devleti merkeze alan, devletin işleyişindeki aksaklıklara ve yanlışlıklara, önceleri memur – bürokrat aydın olarak işaret eden; daha sonraları sivil bir girişimci olarak topluma “yol göstericilik” misyonunu benimseyen bir profil çizmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminin en önemli sorunu kuşkusuz, imparatorluğun çöküşünü durdurmak için çözüm arayışları olmuştur. “Bu devlet nasıl kurtulur?” sorusunun cevabı aranırken Jön Türkler siyaset sahnesinin önemli bir aktörü olmuşlardır. Jön Türkler içinde önemli bir isim olan Mizancı Murad, hareketin önemli ismi olan Ahmed Rıza’ya önemli bir alternatif olmuştur. . Kendi içlerinde birtakım fikir ayrılıklarına sahip olan Jön Türklerin önemli ortak noktası ise II. Abdülhamit aleyhtarlığı olmuştur. II. Abdülhamid Dönemi’ni bazı yönleriyle eleştiren Mizancı Murad, devlet siyaseti açısından Sultan’ın bazı politikalarını da desteklemiştir. Bu bağlamda dönemin hâkim anlayışı olan İslamcılık düşüncesini benimsemiştir. Mizancı, İslamcılık düşüncesini, Osmanlı Devleti’nin sorunlarını tespit ederek bunlara ilişkin çözüm önerileri sunan Mizancı Murad, bürokratik yapıdaki aksaklıklara da işaret etmiştir. Çalışmada incelenen eserine bakıldığında, bürokratik yapıdaki sorunları; memurların görevlerini yerine getirmemesi, sorumsuzluk, torpil, rüşvet, cahillik gibi sorunlar çerçevesinde değerlendirdiği ve padişahlık ve halifeliği makam olarak eleştirmemesine karşılık nasıl oluyor da bürokrasideki kötü gidişatı durdurmaya gücünün yetmediğini, anlamlandıramadığı görülmüştür. Devletin kurtuluşunu “meslek erbabı” kişilerin varlığına bağlayan Mizancı Murad, bunun için eğitimin gerekli olduğunu vurgulamış ve eğitim sisteminde yapılması gerekenlere işaret etmiştir.

Kaynaklar

- Ahmad, Feroz, (1984). *1908 – 1914 İttihat ve Terakki*, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Akşin, Sina, (1985). *Jön Türkler, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 3*, , İstanbul: İletişim Yayınları, s. 812-843.
- Akşin, Sina, (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitabevi,
- Aydın, Suavi, (2002). *İki İttihat – Terakki: İki Ayı Zihniyet, İki Ayı Siyaset*, M.Ö. Alkan (ed), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 117 – 128.
- Başlı, Şeyda, (2010). *Osmanlı Romanının İmkanları Üzerine İlk Romanlarda Çok Katmanlı Anlatı Yapısı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Berkes, Niyazi (Tarihsiz). *Türkiye 'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu – Batı Yayınları.

Çetin, Nurullah, (2002). *II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878 – 1908)*, *Hece Dergisi Roman Özel Sayısı*, 65-66- 67, s. 34 – 52.

Findley. Carter V, (1985).19. *YY'DA Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 259-262.

Findley. Carter V, (2011), *Tanzimat*, Reşat Kasaba (ed), *Türkiye Tarihi 1839-2010*, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 37-70.

Güler, Tahsin, (2014). *Osmanlı'da Siyaset Ve Bürokrasi İlişkilerinin Tarihi Seyri, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,.19(4), s.311-336.

Heper, Metin, (1983). *Bürokrasi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları.

Heper, Metin, (1985). 19. *YY'da Osmanlı Bürokrasisi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s.245-258.

Kalaycıoğlu, E. ve Sarıbay, A. Y., (2000), *Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme*, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 3-22.

Karpat, Kemal, (2012). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Lewis, Bernard, (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Metin Kıratlı (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mardin, Şerif, (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif, (1991). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif, (2000). *Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez – Çevre İlişkileri*, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, , İstanbul: Alfa Yayınları, s. 79-104.

Mardin, Şerif, (2009). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Murad, Mehmed, (2006). *Turfanda Mı, Yoksa Turfa Mı?*, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.

Ortaylı, İlber, (2000). *Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu*, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 125-136.

Söğütlü, İlyas, (2010). *Jön Türk Düşüncesinde Modernlik ve Modernleşme, Doğu Batı*, 54, Osmanlılar IV, s. 219, 242.

Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük. tdk. gov.tr.

Tunaya, Tarık Zafer, (2010). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Weber, Max, (1983). *Bürokrasi ve İktidar, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, Erik Jan, (2003). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.